

VELDWIJZER

Vrijwilligers in het groen

In dit nummer

- Bewoners als vrijwilliger actief in natuurbeheer
- Nog veel vragen over achteruitgang paapje
- Oude droge loofbossen zijn waardevol
- Landschapsvisie en landschapsbiografie
- Meer betrokkenheid bij Nationale Parken
- Highlights broedseizoen 2021
- Vaker een herder in Drents-Friese Wold
- Recreatiezonering loont
- Zwarte specht
- Sporkelwark

Vrijwilligers zijn onmisbaar bij het beheer van natuur en landschap. Honderden inwoners van de Drents-Friese grensstreek leveren als vrijwilliger een bijdrage, variërend van excursies leiden tot snoeien en zagen, en van natuurinventarisatie tot 'kantoorwerk'. In dit artikel bieden we een overzicht, dat misschien niet eens helemaal volledig is. Ook geven we adressen en telefoonnummers waar u terecht kunt voor meer informatie, als u zelf graag wilt meewerken aan het behoud van de natuur in uw eigen omgeving.

FOTO: STAATSBOSBEHEER

Bij de grote terreinbeheerders

Alle grote terreinbeherende (natuur)organisaties in onze regio, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Het Drentse Landschap en de Maatschappij van Weldadigheid, maken dankbaar gebruik van de inzet van vrijwilligers. De grootste aantallen vrijwilligers zijn te vinden bij Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Het scala aan werkzaamheden dat ze uitvoeren is zeer breed: er zijn mensen die (veelal in groepsverband) actief meewerken bij het beheer: zagen, snoeien, opschonen van heide, paaltjes plaatsen, routes helpen onderhouden enzovoort; anderen inventariseren en monitoren de flora en fauna, en dan zijn er de vrijwillige boswachters. In Zuidwest-Drenthe zijn bij Natuurmonumenten in totaal ruim 150 vrijwilligers op die manieren actief, bij Staatsbosbeheer rond de honderd. Een bijzondere categorie vormen de vrijwillige medewerkers van de bezoekerscentra van de beide nationale parken: het bezoekerscentrum Dwingelderveld van Natuurmonumenten en het Buitencentrum Drents-Friese Wold van Staatsbosbeheer. Zij staan achter de balie, treden op als excursiegids of begeleider van jeugdactiviteiten of doen allerlei klussen. Achter de schermen gebeurt van alles! De beide centra beschikken momenteel elk over ruim zestig vrijwilligers.

Staatsbosbeheer organiseert jaarlijks een wervingsronde voor alle vrijwilligerswerk (zie kader); het team van het bezoekerscentrum Dwingelderveld van Natuurmonumenten doet hetzelfde.

Vrijwilligersvacatures bij Natuurmonumenten vindt u op www.natuurmonumenten.nl. Het vrijwilligersteam van de schaapskooi Achter 't Zaand, dat aan bezoekers uitleg geeft over alles rond het Drents heideschaap, is nog op zoek naar gastheren/-vrouwen. Hebt u speciaal hiervoor interesse, mail dan naar t.bouwmeester@natuurmonumenten.nl. Een aparte groep vrijwilligers binnen Natuurmonumenten zijn de mensen in de ledencommissies. Zij vertegenwoordigen de leden van de vereniging in een provincie. De ledencommissie Drenthe mist nu contactpersonen in het Holtgerveld en het Drents-Friese Wold. Belangstelling? Stuur dan een mailtje naar lcdrenthe@natuurmonumenten.nl. Hebt u belangstelling voor vrijwilligerswerk bij Staatsbosbeheer in het Drents-Friese Wold, stuur dan een mailtje naar beheerdrentsfriesewold@staatsbosbeheer.nl. Zie ook kader 'Staatsbosbeheer zoekt vrijwilligers'. Voor info over Staatsbosbeheer-vrijwilligers Dwingelderveld: a.henckel@staatsbosbeheer.nl. Voor vrijwilligerswerk bij Het Drentse Landschap: h.colpa@drentslandschap.nl.

Staatsbosbeheer zoekt vrijwilligers

Op woensdag 8 december organiseert Staatsbosbeheer een informatieavond voor mensen die interesse hebben in een vrijwilligersbaan in Nationaal Park Drents-Friese Wold. Boswachters en al actieve vrijwilligers zijn aanwezig om uit te leggen wat de verschillende mogelijkheden zijn.

-Educatie: Bent u natuurliefhebber met ervaring en/of affiniteit met kinderen? Vindt u het leuk om kinderen op een spannende manier bij de natuur te betrekken? Dan zoeken wij u voor het begeleiden van kinderactiviteiten die rondom het Buitencentrum georganiseerd worden.

- Gastheerschap: De vrijwillige boswachter is, voornamelijk in de weekenden en de vakantieperiodes, als gastheer/vrouw aanwezig in het Drents-Friese Wold om contact te leggen met bezoekers en hen te informeren over het gebied.
- Terreinwerkzaamheden en inventarisatie: Lijkt het u leuk om de boswachter te helpen bij het onderhouden van heide en venranden of hebt u veel kennis van flora en fauna en zou u graag willen inventariseren? Ook dat kan in het Drents-Friese Wold.

Geïnteresseerd? Kom dan vrijblijvend naar de informatieavond en ontdek wat de mogelijkheden zijn. Inloop vanaf 19.00 uur met koffie/thee. Om 19.30 uur start de avond met uitleg over de verschillende vacatures, waarna u per vacature een tafel kunt bezoeken waar ze u er meer over kunnen vertellen.

Locatie: Buitencentrum Drents-Friese Wold, Terwisscha 6a, 8426 SJ Appelscha

Bij IVN

IVN Natuureducatie is een grote landelijke vrijwilligersorganisatie met lokale afdelingen, die elk ook een zelfstandige vereniging vormen. In Zuidwest-Drenthe zijn de IVN-afdelingen Hoozevee en Westerveld actief. Vele vrijwilligers zetten zich hier al tientallen jaren in om jong en oud kennis te laten maken met de natuur in de eigen omgeving en mensen bewust te maken van de waarde van natuur. Dat doen ze onder meer door excursies, cursussen, lezingen en onderwijsactiviteiten te organiseren. IVN organiseert regelmatig een opleiding tot IVN Natuurgids. Ook zijn er werkgroepen die zich met inventarisatie en monitoring bezighouden, zoals een planten- of een vogelwerkgroep. En er zijn werkgroepen die buiten aan de slag gaan met onderhoud van natuurterreinen: snoeien, wilgen knotten, poelen vrij maken van opslag, broeihopen voor ringslangen maken en meer. Daarnaast werken vrijwilligers mee aan landelijke campagnes zoals Tiny Forests en Sloopjesdagen. Meer weten? Kijk op www.ivn.nl/afdeling/westerveld of www.ivn.nl/afdeling/hoozevee

Pieter Bosma herstelt heide voor de Maatschappij van Weldadigheid

'Vijf jaar geleden kwam ik op de Natuurwerkdag in contact met Jacob Kruijer van de Maatschappij van Weldadigheid. Hij vertelde dat er in het Vrouwenveld in Boschoord veel werk lag. Dat heb ik toen met een vriend opgepakt en nu zijn we met zijn vijven: de Natuurwerkgroep Vrouwenveld. We proberen door opslag te verwijderen de heide terug te krijgen en dat lukt heel goed, de heide stond er dit jaar fantastisch bij! We experimenteren ook met maaien van stukjes heide. Ik heb de IVN natuurgidsenopleiding gedaan en wist al het een en ander van natuurbeheer. Landschapsbeheer Drenthe voorziet ons van gereedschap en werkschoenen en we hebben bij hen een zaagcursus gevolgd. Regelmatig hebben we overleg met ze, en met de Maatschappij.'

EXCURSIE DWINGELDERVELD.
FOTO: ANDRIES DE LA LANDE CREMER

BOOMFEESTDAG.
FOTO: CORNÉ JOZIASSE

Via Landschapsbeheer Drenthe

Landschapsbeheer Drenthe ondersteunt een groot aantal vrijwilligersgroepen die zich inzetten voor een groene leefomgeving. Zo zijn er bewonersgroepen die in hun eigen dorp of buurt bezig zijn met bijvoorbeeld het aanleggen van openbare pluktuinen, het verhogen van de biodiversiteit en steeds vaker ook natuurlijke bestrijding van de eikenprocesierups door ophangen van nestkasten en vleermuiskasten, inzaaien van bermen of ecologisch bermbeheer. Andere groepen richten zich op het onderhoud van waardevolle landschapselementen; zo zijn er fruitboombrigades die oude fruitbomen snoeien, landschapsbrigades die onder meer houtwallen en singels onderhouden en groepen die specifiek werken aan het open houden van heide. Dit doen ze op terreinen van diverse eigenaren: particulieren, gemeentes, natuurbeherende organisaties. Een groot deel van de vrijwilligers heeft via Landschapsbeheer een cursus houtwallen en -singels en een cursus gebruik motorzaag gevolgd, zodat het onderhoudswerk zorgvuldig en veilig uitgevoerd wordt. Daarnaast werkt Landschapsbeheer nauw samen met een aantal zorgboerderijen. Zij maken onder meer insectenhôtels die geplaatst worden bij de verschillende bewonersinitiatieven. In totaal zijn in het Veldwijzer-gebied grofweg duizend bewoners actief, verdeeld over zo'n 120 groepen.

Bent u benieuwd naar de mogelijkheden en de groene initiatieven bij u in de buurt? Neem contact op met Landschapsbeheer Drenthe via info@lbdrenthe.nl of tel. 0592-316616.

Andere groepen

Naast bovengenoemde organisaties zijn er nog meer vrijwilligersgroepen. Een bijzondere positie nemen de jenever-

besbrigades in. Zij plegen onderhoud aan jeneverbesstru- welen en worden daarbij gesteund door Landschapsbeheer Drenthe, dat voor opleiding, gereedschap en werkkleding zorgt. In het Veldwijzer-gebied zijn vier brigades actief: Kraloo, Meistershof, Leggelderveld en Nuilerveld. Meer informatie over de brigades inclusief contactgegevens vindt u op www.jeneverbesgilde.nl, menu 'Brigades'.

Een zelfstandige lokale vereniging is de Vogelwacht Uffelte en omstreken, die zich behalve met vogelinventarisatie ook bezighoudt met praktische bescherming, van het plaatsen en onderhouden van nestkasten tot het opschonen van heide. Meer informatie: www.vogelwachtuffelte.nl

Marlies Neggers digitaliseert en controleert routes voor Natuurmonumenten

'Tweeënhalf jaar geleden heb ik gereageerd op een vacature. Ik loop de bestaande paaltjesroutes na, maak er digitale routebestanden van, zet er tekst en foto's bij en plaats ze op de website en de routeapp van Natuurmonumenten. Wat ik tegenkom tijdens het lopen, bijvoorbeeld een verouderd informatiebord of een ontbrekend paaltje, geef ik door. Het mes snijdt aan drie kanten: ik help wandelaars, ik help Natuurmonumenten en ik kom op plaatsen waar ik nog nooit geweest ben. Wandelen in Drenthe deed ik al graag en dit deel van Drenthe vind ik fantastisch. Het is een fijne club waar ik bij werk; of je vrijwilliger bent of in loondienst maakt niemand wat uit, iedereen heeft hetzelfde hart voor de groene zaak.'

Onderzoek naar leefomstandigheden afgerond

Nog veel onduidelijk over achteruitgang paapje

Het paapje is kleurige zangvogel van heidegebieden en beekdalgraslanden. Hij komt in een groot deel van Europa voor, maar neemt in aantal af. In Nederland gaat die achteruitgang snel. Alleen in een aantal gebieden in Drenthe en aangrenzend Fryslân zijn nog vrij grote aantallen paapjes te vinden. Om inzicht te krijgen in de oorzaken van de achteruitgang is er in 2020 onderzoek uitgevoerd. De provincie Drenthe heeft financieel bijgedragen aan dit onderzoek om antwoorden te krijgen op vragen die zijn gesteld in de beheerplannen voor de Natura 2000-gebieden Dwingelderveld, Fochteloërveen, Bargerveen en Drents-Friese Wold, de gebieden waar nog de meeste paapjes broeden.

In het Dwingelderveld wordt het paapje al een kleine vijftig jaar gevolgd. De laatste decennia varieert de stand in dit gebied tussen de 5 en de 35 broedparen. De laatste jaren is de stand er vrij stabiel met rond de 30 paren. Positief is ook dat het paapje zich snel kan vestigen als een gebied voor natuur is ingericht. Een voorbeeld is de Oude Willem. Nadat dit landbouwgebied is omgezet in een extensief beheerd natuurgebied heeft het paapje het al bijna meteen als nieuw leefgebied ontdekt.

Uitkijkposten

Het paapje leeft van insecten zoals rupsen, kevers en sprinkhanen. Uit het onderzoek blijkt dat de paapjes in de onderzochte gebieden over voldoende insecten konden beschikken om jongen groot te brengen. Het broedsucces in de onderzoeksgebieden schommelt rond de 65 procent, geen slechte score. Dat betekent dat daar het knelpunt niet zit. Om hun prooi te bemachtigen maken paapjes gebruik van uitkijkposten, vaak kleine struiken of takken die

boven de omringende begroeiing uitsteken. Uit het onderzoek bleek dat er in ruige graslanden meer uitkijkposten beschikbaar zijn dan in heidegebieden, maar dat dit verschil niet groot genoeg is om de achteruitgang te verklaren. Ook de predatie door roofdieren is niet zo groot dat dit de achteruitgang kan verklaren.

Meer onderzoek nodig

Kortom, er is op dit moment geen duidelijke relatie te leggen tussen de achteruitgang van het aantal paapjes in een groot deel van Nederland en veranderingen in de structuur van de begroeiing, het voedselaanbod en de voedselkwaliteit. Ook is niet duidelijk waarom het paapje het in sommige Drentse gebieden wel goed doet en in andere, zoals het Bargerveen, juist niet. Er is meer onderzoek nodig om grip te krijgen op de voorwaarden die het paapje stelt aan zijn leefgebied. Pas dan kunnen maatregelen bepaald worden om natuurgebieden beter in te richten of te beheren, gericht op het duurzaam voortbestaan van deze bedreigde soort.

In de Drentse Natura 2000-gebieden liggen enkele bossen die tot de top van Nederland behoren. Het zijn vaak zeer oude bossen met een rijke flora en fauna. Bovendien zijn ze uit cultuurhistorisch oogpunt van belang door hun gebruiksgeschiedenis. Ook in de drie Natura 2000-gebieden in Zuidwest-Drenthe en aangrenzend Fryslân, Dwingelderveld, Holtingerveld en Drents-Friese Wold, liggen dergelijke bossen. Het gaat hier om vooral om bossen op droge bodems. Deze bossen zijn eens goed bekeken door enkele bosspecialisten.

In de beheerplannen voor Natura 2000-gebieden staan niet alleen beheermaatregelen om de achteruitgang van de natuurkwaliteit te stoppen, maar zijn ook vaak onderzoeksvragen geformuleerd. Het is namelijk niet altijd precies bekend welke maatregelen nodig zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor het beheer van de waardevolle droge loofbossen. De provincie Drenthe heeft Wageningen Universiteit (Wageningen Environmental Research) gevraagd onderzoek te doen om de vragen uit de beheerplannen te beantwoorden. Het onderzoek is uitgevoerd op achttien locaties in Natura 2000-gebieden. De resultaten zijn ook bruikbaar voor droge loofbossen buiten Natura 2000. Een van de onderzoeksvragen betrof de huidige kwaliteit van de bossen. De bosnatuur wordt beïnvloed door allerlei menselijke ingrepen in en buiten de bossen, denk aan

omdat er relatief veel kalk in de keileem zit, terwijl de esrandbossen in het Dwingelderveld weer een heel andere begroeiing kennen door de andere samenstelling van de keileem. Dat betekent dat ieder bos op zijn eigen speciale kenmerken moet worden beoordeeld.

Uit het onderzoek blijkt dat de kwaliteit van veel van de onderzochte bossen nog steeds erg hoog is. De Drentse bossen behoren tot de top van de Nederlandse bossen. Kenmerkend is de eigen set aan bomen en struiken, aangevuld met een karakteristieke plantengroei op de bodem met soorten als Norger bosmuur, zevenster, witte klaverzuring en dalkruid. Opvallend zijn de vele bijzondere bramensoorten. Onder de onderzochte bossen liggen veelal zeer oude, vaak ongestoorde bosbodems.

Niets doen is het devies

In de gevallen dat de bossen nog steeds een aanzienlijke kwaliteit vertegenwoordigen moeten beheerders erg voorzichtig zijn met het nemen van beheermaatregelen, omdat die al gauw meer kwaad dan goed doen. De onderzoekers adviseren dan ook om beslist geen maatregelen uit te voeren zoals begrazing, het aanleggen van open plekken en strooisel- en humusverwijdering. Herstel van de natuurlijke waterhuishouding in de wijde omgeving van de bossen kan in sommige gevallen wel positief uitpakken.

In een aantal gevallen is de bosbodem door onder meer

Onderzoek herstel van droge bossen afgerond Drentse loofbossen zijn van topkwaliteit

stikstofneerslag en het inwaaien van meststoffen. Dat soort invloeden leidt tot veranderingen in de bodem en daardoor tot verandering van de plantengroei en samenstelling in boomsoorten.

Hoge kwaliteit op oeroude bodems

Veel van de onderzochte bossen hebben gemeen dat ze oud zijn en op een bijzondere bodem liggen. Meestal is er keileem aanwezig in de ondiepe ondergrond. Keileem is een bijzonder fenomeen omdat er vaak veel meer mineralen in zitten dan in de 'gewone' zandbodem in onze regio. Van plaats tot plaats varieert de hoeveelheid mineralen in de keileem en daardoor ook de begroeiing. Zo zijn de bossen in het Holtingerveld het rijkst aan bijzondere planten

stikstofneerslag gedegradeerd, met andere woorden sterk verzuurd op een onnatuurlijke wijze. In dit soort gevallen stellen de onderzoekers herstelmaatregelen voor in de vorm van experimentele bemesting op zeer kleine schaal met mineralen zoals steenmeel. Ze stellen voor om een dergelijke proef in het Holtingerveld uit te voeren omdat de bosflora hier op onnatuurlijke wijze is verarmd. Juist hier zijn recent waardevolle plantensoorten zoals knollathyrus en bosviooltje duidelijk afgenomen. Het toevoegen van mineralen om de verzuringsspiraal te doorbreken zou een oplossing kunnen zijn. Omdat er nog weinig ervaring met deze methode is opgedaan wordt gepleit voor een proef. Daaruit kunnen dan hopelijk lessen worden getrokken voor het beheer in andere bosgebieden.

Student onderzocht mogelijkheden voor grotere betrokkenheid burgers bij Nationale Parken

Een van de uitdagingen voor de 'Nationale Parken Nieuwe Stijl' is de betrokkenheid van burgers bij de Parken te vergroten ('natuur midden in de samenleving'). Hoe kun je dat het beste vormgeven? Wisse van Engelen, student aan de Wageningen Universiteit, deed daar begin 2021 onderzoek naar in ons gebied, de Drents-Friese grensstreek. Met verschillende aanbevelingen uit zijn onderzoeksrapport gaat de Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek aan de slag.

Van Engelen interviewde verschillende betrokkenen bij de organisatie van het Regionaal Landschap (bestuurders, beheerders) en burgers die op dit moment al betrokken zijn bij de twee Nationale Parken (bijvoorbeeld als vrijwilliger). Vervolgens hield hij een online enquête onder burgers over hun huidige betrokkenheid en over hun verwachtingen en wensen op dit vlak. De enquête is 268 keer ingevuld, wat een goed beeld geeft.

Een van de aanbevelingen in zijn rapport is om op een centrale plaats zichtbaar te maken hoe mensen zelf kunnen bijdragen aan een mooiere natuur en een mooier landschap. Een eerste invulling daarvan ziet u in deze Veldwijzer, waarin u een overzicht vindt van de mogelijkheden om vrijwilligerswerk te doen in en om de Nationale Parken. IVN gaat inventariseren welke opleidingsbehoeften er zijn, zodat vrijwilligers bij verschillende organisaties van voldoende kennis kunnen worden voorzien.

Een andere aanbeveling is om bewuster te kiezen wanneer we inbreng van burgers vragen en wanneer niet. En als we inbreng vragen van inwoners en ondernemers, dan moeten

we ook zorgen dat duidelijk is a) bij wie men terecht kan met suggesties en b) wat we met die suggesties doen. Bij de organisatie rond de Nationale Parken zijn veel partijen betrokken. Wie wanneer om inbreng van inwoners vraagt, hangt nauw samen met het besturingsmodel van de Nationale Parken. Daarover loopt nog een apart adviesproject. De aanbevelingen uit het rapport die daarover gaan, worden in dat traject meegenomen. Alles bij elkaar is het een goed onderbouwd advies geworden met heldere verbeterpunten. We bedanken daarom Wisse van Engelen én alle mensen die tijd hebben genomen voor een interview of het invullen van de enquête.

Het onderzoeksrapport met als titel 'Nationale parken en de energieke samenleving. Het vergroten van burgerbetrokkenheid in de Drents-Friese Grensstreek' vindt u op de website www.regionaalandschapdrenthe.nl onder het kopje 'Achtergrond info'.

Landschapsbiografie en landschapsvisie

Verleden en toekomst van de Drents-Friese grensstreek in beeld

FOTO'S BIJ DIT ARTIKEL: KARIN BROEKHUIJSEN

De Drents-Friese grensstreek is een landschap met bijzonder kwaliteiten. Hoe kunnen we die kwaliteiten bewaren bij alle maatschappelijke uitdagingen waar we voor staan en de onvermijdelijke veranderingen die dat met zich meebrengt? De Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek gaat met inwoners en ondernemers in gesprek over de toekomst van het gebied; dit moet resulteren in een landschapsvisie. Om de plannen voor de toekomst te ondersteunen heeft de Stuurgroep een landschapsbiografie laten maken, die beschrijft hoe het huidige waardevolle landschap is ontstaan.

Landschapsbiografie: herkenbare geschiedenis

Om goede plannen te maken voor de toekomst, moet je weten waar je vandaan komt. Hoe het landschap er vandaag de dag uitziet, is het resultaat van zowel natuurlijke processen als menselijke invloeden. De landschapsbiografie laat zien hoe het landschap zich heeft ontwikkeld en hoe de huidige waarden tot stand zijn gekomen.

De overgang van hogere zandgronden naar laaggelegen moerasgebieden is kenmerkend voor de Nederlandse delta. In de Drents-Friese grensstreek is die overgang, van het Drents plateau naar het laagveen van de Weerribben-Wieden, nog goed zichtbaar. Door de ligging van het gebied op de overgang van hoog naar laag is het al heel lang aantrekkelijk voor menselijke bewoning. In het landschap zijn daarvan veel sporen te zien. Uit de afgelopen eeuwen stammen structuren van vervening en ontginning. Karrensporen dateren uit de periode vanaf de Middeleeuwen; grafheuvels, hunebedden en celtic fields uit de prehistorie. Al deze zichtbare sporen geven het landschap een zeer hoge historische waarde. De esdorpen met hun boerderijen en brinken en de bijbehorende essen, heidevelden en beekdalen zijn ondanks ruilverkavelingen nog goed herkenbaar in het landschap.

De beekdalen zijn in de loop van de twintigste eeuw veranderd en hebben een deel van hun natuur- en landschapswaarde verloren. Maar ze zijn nog altijd goed in het landschap herkenbaar. Vaak zijn ze onbebouwd gebleven en gebruikt als grasland. Bovendien bevatten de beekdalen van de Drents-Friese grensstreek de volledige overgangen

van brongebied tot benedenloop. Daarmee springen ze uit boven het landelijke gemiddelde. Er zijn goede mogelijkheden voor landschappelijke versterking en ecologisch herstel.

De concepttekst van de biografie kunt u online lezen via de website <https://bit.ly/3jLXopu> (www.regionaallandschap-drenthe.nl).

Naar een toekomstbestendig landschap

Er komen veel veranderingen op ons af. Nederland staat voor grote maatschappelijke opgaven: denk aan de noodzakelijke aanpassingen aan extreem weer door klimaatverandering (klimaatadaptatie), de energietransitie, de onvermijdelijke veranderingen in de landbouw en de opgaven in de woningbouw. Alle ontwikkelingen moeten ergens een plek in de ruimte krijgen, ook in de Drents-Friese grensstreek. De uitdaging is hoe we dat zo gaan vormgeven, dat we over vijftig jaar toch nog steeds een aantrekkelijk, leefbaar en beleefbaar landschap hebben, met ook voldoende ruimte voor wilde planten en dieren.

Begin 2022 wil de Stuurgroep met inwoners en onderne-

mers in gesprek over de toekomst. Welke behoeftes zijn er voor wonen en werken, maar ook voor recreatie en natuurbeleving? Hoe past dat in elkaar, welke combinaties zijn mogelijk? Wat vinden we met elkaar belangrijk? De ideeën van bewoners en ondernemers en de adviezen van deskundigen worden samengebracht in een landschapsvisie voor de toekomst. Geen blauwdruk of bestemmingsplan, maar een soort kanskaart die helpt om goede keuzes te maken om bij alle veranderingen de waarde van dit bijzondere landschap te behouden.

Meedenken en meedoen?

Kijk op de website www.provincie.drenthe.nl/regionaallandschap/projecten/impuls-nationale/impuls-nationaal voor meer informatie en data. Er zullen praatbijeekomsten komen voor de landschapsvisie, informatiebijeekomsten en lezingen om meer te leren over het landschap. Een apart onderdeel is Duurzaam toerisme. Daarin werken we samen aan een plan om bezoekers beter door het gebied te begeleiden en de kwaliteit van de voorzieningen te verbeteren.

Het vogelbroedseizoen 2021

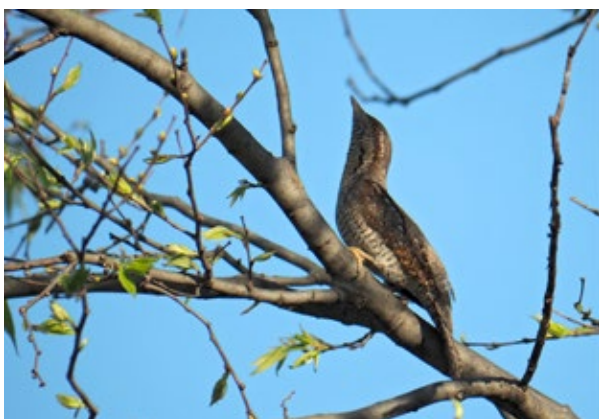

In het voorjaar van 2021 gingen Arend van Dijk, Joop Kleine en andere vogeltellers weer regelmatig op pad om de broedvogels van de Drents-Friese grensstreek te inventariseren. Dat doen ze inmiddels vele tientallen jaren en daarmee wordt de tijdreeks van broedvogelaantallen almaar waardevoller. Hieronder een beknopt overzicht van de belangrijkste bevindingen van het afgelopen seizoen.

Na een paar droge jaren was het weer eens flink nat. Veel water- en moerasvogels profiteerden daarvan. In het Dwingelderveld namen onder andere dodaars (82 territoria), geoorde fuut (17) en watersnip (34) toe. In de heringerichte Oude Willem in het Drents-Friese Wold was het waterpeil ongekend hoog, met positief effect op dodaars (7 paren), geoorde fuut (3), waterral (5), porseleinhoen (5) en watersnip (10). Er werden twee territoria gevonden van het kleinst waterhoen, een uiterst zeldzame ral die nieuw was voor het Drents-Friese Wold. In de moeras-sige en vochtige gras- en hooilanden langs de Vledder en Wapserveense Aa zaten 5 porseleinhoentjes en vestigden zich begin juli twee kwartelkoningen. Ook hier veel water-snippen (30).

De kraanvogel deed er in het Drents-Friese Wold een schepje bovenop met in totaal 5 paren, waarvan 3 een nest hadden en 2 paren elk één jong wisten groot te brengen. In het Dwingelderveld waren dit jaar 7 kraanvogelbroedparen aanwezig (vorig jaar 8). Slechts één paar bracht twee jongen groot; bij de overige paren gingen zeven legsels, respectievelijk vier stel jongen verloren. In het Holtingerveld bleef het bij territoriaal gedrag van één paar.

De grauwe klauwier en de draaihalz blijven maar toenemen. Voor beide, landelijk gezien zeldzame, soorten heeft de Drents-Friese grensstreek zich ontwikkeld tot een van de topgebieden van Nederland. De grauwe klauwier nam in

het Drents-Friese Wold toe van 80 naar 100 paren. In het Dwingelderveld was er in vier jaar een toename van 24 naar 47 paar. In het Holtingerveld bleef de stand ongeveer gelijk (29). Draaihalzen waren er meer dan ooit: 38 paren in het Drents-Friese Wold, 18 in het Dwingelderveld en 11 in het Holtingerveld. De meeste zaten op plekken waar de afgelopen decennia bos of opslag is gekapt.

Een ander kroonjuweel van de regio is het paapje (zie ook het artikel elders in deze Veldwijzer). Daarvan bleef de stand stabiel met 26 broedparen in het Dwingelderveld, 23 in het Drents-Friese Wold – met als bolwerk het Wapserveld – en 10 in het Holtingerveld. Langs de Vledder en Wapserveense Aa werden zelfs meer paapjes geteld (10, tegen 4 in 2020). Minder goed verging het dit jaar

de verwante tapuit: na het gunstige jaar 2020 ging het aantal in het bolwerk Drents-Friese Wold (voornamelijk het Aekingerzand) van 55 naar 40. In het Dwingelderveld waren er 3 territoria, maar of er gebroed werd is twijfelachtig. Beide soorten hebben het over een langere periode bezien moeilijk, en dat geldt ook voor de wulp op de heide. Daarvan weet de resterende populatie zich nog te handhaven, met onder andere 13 paren in het Dwingelderveld, maar dat lijkt vooral te danken aan het feit dat wulpen behoorlijk oud kunnen worden. Aanwijzingen voor jongen waren er in het Dwingelderveld ook dit jaar niet.

Onder de bosvogels deed de zwarte specht het dit jaar goed met 25 paren in het Drents-Friese Wold en 10 in het Holtingerveld. In het Dwingelderveld bleef het aantal met 13 paren vrijwel gelijk. Wespendienven waren er in het Drents-Friese Wold (5) en het Holtingerveld (4) iets minder; in het Dwingelderveld bleef het aantal met 3 paren onveranderd. In het Drents-Friese Wold nestelden 4 paar raven, met daarnaast nog een territorium, in het Dwingelderveld zaten er 3 en in het Holtingerveld was één nest.

De broedvogelgegevens van het Dwingelderveld zijn verzameld door de al vijf jaar actieve negenkoppige vogel-telgroep (heidegebied) en Joop Kleine (bossen). Een deel van de gegevens van het Holtingerveld is afkomstig van de Vogelwacht Uffelte e.o. Alle overige gegevens komen van Arend van Dijk.

Steeds vaker een herder te zien in en rond het Aekingerzand

Trouwe bezoekers van het Aekingerzand hebben ze vast al wel gemist. De schapen zijn niet meer een vast onderdeel van het gebied. Tenminste, niet meer zoals in de afgelopen dertig jaar vrij door het gebied lopend. Toch zullen de schapen niet uit beeld verdwijnen. Ze blijven nodig om het gebied open te houden en de grassen en jonge boompjes op de heide weg te eten. Voortaan zullen ze gericht, begeleid door een herder, door het gebied trekken. Daar zijn een paar redenen voor, vertelt boswachter Lysander van Oossanen.

“Vanwege de droogte van de voorgaande jaren hebben we in de zomer van 2020 besloten om de schapen tijdelijk weg te halen. De hergroei van de grassen kwam door de droogte onvoldoende meer op gang en het voer voor de dieren raakte op. In overleg met de eigenaar van de schapen zijn ze toen naar elders verplaatst. Na de eerste regenbuien begon alles weer te groeien en verschenen er heel veel bloemen die niet eerder waren gezien. Wilde tijm en zandblauwtje kregen de kans om te bloeien zonder weggegraasd te worden. De bloemen werden meteen druk bezocht door allerlei wilde bijen en vlinders. Tegelijk was ook te zien waarvoor de schapen juist nodig waren: de grassen breidden zich snel uit. Dat gaat ten koste van kenmerkende planten en dieren. Zo is de tapuit, waarvan de laatste binnenlandse broedpopulatie op het Aekingerzand te vinden is, juist gebaat bij korte, spaarzame vegetatie

zodat hij achter insecten aan kan rennen. Op de ene plek zijn dus schapen nodig, terwijl op de plekken met veel bloemen beter even geen schaap kan lopen.” Deze bevindingen geven aan dat het bij de begrazing aankomt op maatwerk. Dat kan het beste geleverd worden door met een herder te werken in plaats van de schapen vrij rond te laten lopen. “Zo kunnen we beter sturen waar er grassen gegeten moeten worden en waar er rust is voor bloemen, insecten en vogels”, aldus de boswachter.

Nachtbescherming

Een andere reden om de manier van begrazen te veranderen is de wolf. Hoewel er op het moment van schrijven nog geen enkele aanwijzing is voor een vestiging van een wolf in dit gebied, bewijzen sporen wel dat er af en toe een wolf door de omgeving trekt. “De schapen los laten lopen in de nacht zonder extra bescherming is daardoor best een risico geworden”, aldus Van Oossanen. Nu komen de schapen 's nachts in nachtkralen die wel voldoende bescherming bieden voor als het nodig is. U kunt dus vaker een herder met schaapskudde tegenkomen in het Drents-Friese Wold. Met als ‘bijvangst’ leuke momenten voor een stop en mooie plaatjes.

Zorg voor de zwarte specht

De uitgestrekte bossen in Drenthe vormen het leefgebied van onze grootste specht: de zwarte specht. De provincie heeft onderzoeksorganisatie SOVON gevraagd in beeld te brengen hoe het ervoor staat met deze karakteristieke bosbewoner in de Natura 2000-gebieden Dwingelderveld en Drents-Friese Wold. Voor beide gebieden heeft het Rijk instandhoudingsdoelen bepaald voor zowel habitattypen als individuele soorten, waaronder de zwarte specht. Soms kunnen deze doelen op gespannen voet met elkaar staan, bijvoorbeeld als het areaal bos vermindert ten gunste van open natuurgebied. Daarom was het nodig om inzicht te krijgen in de effecten van veranderingen in de bossen op de populaties van de zwarte specht.

liggende stammen. Momenteel sterven er erg veel naaldbomen door plagen van de letterzetter en de lariksbastkever. Daardoor zal de beheerder wel regelmatig moeten ingrijpen. Het creëren van kleine open plekken is gunstig voor de zwarte specht, maar heeft minder positieve effecten dan van tevoren verwacht.

Voorzichtig

Het is duidelijk dat het verminderen van de oppervlakte bos consequenties heeft voor bosbewoners als de zwarte specht. Daarom is voorzichtigheid geboden bij het omvormen van bos naar open natuurgebied, al vragen andere instandhoudingsdoelen daar soms juist om. Het is nodig om permanent de vinger aan de pols te houden om de bestandsontwikkeling van de zwarte specht te volgen en deze af te zetten tegen de maatregelen ten gunste van open natuurgebieden en de soorten die daarvan afhankelijk zijn. Die overweging zal worden meegenomen bij de evaluatie van de beheerplannen.

Positief is dat er een stabiele populatie in het Dwingelderveld aanwezig is, die een voorzichtig stijgende lijn vertoont tot 13 paren in 2021. Voor het Drents-Friese Wold is voor 2022 een onderzoek naar populatiegrootte en broedsucces gepland.

Uitkomsten

De belangrijkste vraag voor het onderzoek was of het verlies aan oppervlakte leefgebied voor de zwarte specht kan worden opgevangen door een toename van de kwaliteit van bossen. Dat blijkt maar beperkt mogelijk. De zwarte specht leeft van insecten en zoekt onder andere naar voedsel in dode bomen, vooral naaldbomen. Het vergroten van het aandeel dood naaldbout in bossen is zeker gunstig voor de zwarte specht, maar weegt niet op tegen het verkleinen van het areaal bos. Het op natuurlijke manier laten afsterven van bomen in bossen levert betere resultaten op dan het kunstmatig laten afsterven van bomen door deze te ringen. De keverlarven die de zwarte specht eet ontwikkelen zich minder goed in geringde bomen dan in vanzelf afstervende bomen. De onderzoekers raden dan ook aan om de natuur het werk te laten doen en naaldbomen zo veel mogelijk te laten staan, ook als ze afsterven. Ook opmerkelijk: staande afstervende bomen vormen betere voedselbronnen dan

Recreatiezonerings loont

FOTO: STAATSBOSBEHEER

Op het Aekingerzand oftewel de Kale Duinen broeden bijzondere vogelsoorten als tapuit, boomleeuwerik en nachtzwaluw. Voor de tapuit is dit zelfs de enige broedplaats in het Nederlandse binnenland. Alle drie vogelsoorten maken hun nest op de grond of in ondiepe holtes. Dit maakt ze erg kwetsbaar voor verstoring. De beheerders zagen het de laatste jaren te vaak mis gaan. Niet zelden werden nesten onbedoeld vertrapt of vogels verjaagd door mensen of honden. Daarom zijn de toegangsregels een beetje veranderd. Met succes: vogels kunnen weer in rust broeden, terwijl bezoekers nog steeds volop van de natuur kunnen genieten.

De belangrijkste verandering volgens boswachter Lysander van Oossanen van Staatsbosbeheer: “We communiceren nu ‘blijf op de routes’ in plaats van ‘blijf op de paden’. Deze nuance is nodig omdat er door de schapenbegrazing een wirwar aan paadjes was ontstaan. Voor de bezoekers was het lastig om het verschil te zien tussen voor mensen bedoelde paden en schapenpaadjes. Hierdoor liepen mensen eigenlijk overal door het gebied en was er weinig rust voor de vogels.”

Nieuwe borden maken voor de wandelaars duidelijk welke paden wel en welke niet toegankelijk zijn. Ook is er veel aandacht besteed aan de voorlichting in het veld door mensen uit te leggen waarom ze opeens allerlei borden met ‘Vogelrustgebied’ tegenkomen. “Nagenoeg iedereen die we dit in het veld konden uitleggen vond het heel logisch dat er zo naar de vogels word gekeken”, vertelt Van Oossanen. “Niemand wil vogels willens en wetens verstoren. Sterker nog, sommigen ergerden zich aan andere gebruikers die zomaar overal doorheen liepen. Toch was het ook wel wennen dat men niet meer overal kon komen.”

Route naar toren

Een andere belangrijke verandering is dat er een bewegwijzerde route is gemaakt van de parkeerplaats naar de toren. “Veel mensen wilden voorheen vanaf de grote zandvlakte naar de toren lopen en zochten zich een weg over alle paadjes. Dankzij de route liep iedereen nu in één keer goed en nam de rust rond de toren toe. Met als bijkomstigheid: we krijgen te horen dat het gemakkelijker is om mooie foto’s te maken vanaf de toren zonder dat er onbedoeld mensen op staan.”

TAPUIT

ZANDBLAUWTJE

Meer jonge vogels

Maar wat heeft deze verandering nu opgeleverd voor de vogels? Onderzoeker Stef Waasdorp, die uitvoerig kijkt naar de vogels in het gebied, vielen een aantal dingen op. Zo heeft de kleine plevier voor het eerst sinds 2010 weer gebroed en broedden er voor het eerst grote lijsters met succes op de zandvlakte. Door de aanpassingen rond de uitkijktoren heeft de veldleeuwerik weer succesvol gebroed op deze plek, waar in de voorgaande jaren nagenoeg geen jongen meer groot kwamen door de onrust. Boom- en veldleeuwerik wisten jongen groot te brengen op plekken die eerder nog veel werden belopen en waar de nesten keer op keer mislukten. Wel drie succesvolle legfels per paartje, dus drie keer in één seizoen dat er jongen uitvlogen! Jammer genoeg waren er dit jaar relatief weinig tapuiten, slechts 35 paar. Maar die hebben dit jaar wel meer in rust hun kroost kunnen grootbrengen. Het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest lag gemiddeld langs de wandelen ATB-routes op 3,8 en in de rustgebieden op 5,7! Daarnaast was er op afgesloten paden een toename van bloeiend zandblauwtje en wilde tijm. Konijnen met jongen lieten zich ook meer zien, vertelt boswachter Van Oossanen. “We doen het dus niet voor niks”, concludeert hij. “En al helemaal niet om mensen te weren. We genieten er juist van als mensen van de natuur genieten, maar daarom vragen we iedereen wel om zich te houden aan de regels voor dit gebied, en onze vogels rust te geven. Zodat ze veilig hun jongen kunnen grootbrengen.”

Sprokkelwark

Grensstreek in het zonnetje tijdens eerste Beleefweek

Begin september vond de eerste Beleefweek in de Drents-Friese grensstreek plaats, een nieuw meerdaags evenement voor bewoners en bezoekers. Het is de bedoeling er een terugkerend evenement van te maken, en deze eerste versie was daarvoor in elk geval een mooie opmaat. De belangstelling was goed, en het weer klaarde na weken precies op, zodat het gebied ook letterlijk in het zonnetje werd gezet. De heidevelden kleurden paars, de velden weelderig groen. Er was een prachtig programma met veel excursies en activiteiten voor verschillende doelgroepen, waaronder bijvoorbeeld ook schoolkinderen en gehandicapten. De week opende met een veldsymposium bij de schaapskooi Achter 't Zaand. De aanwezigen kregen een bijzondere fietstour door het Dwingelderveld, waar specialisten hun kennis over het gebied deelden. Zo vertelden ze wat er gedaan is om de unieke natte heide te herstellen en hoe snel de natuur daarop reageert. In alle delen van het gebied vonden excursies plaats. Vanaf het Buitencentrum in Appelscha was er een wildplukexcursie en een bushcraftavontuur met de boswachter. In Havelte begon een fietstocht waarbij de groep op zoek ging naar de zichtbare sporen van de Tweede Wereldoorlog. In Doldersum werd het verhaal van de schapen en de heide verteld en er was een fotografieworkshop bij Lhee. De Beleefweek is een initiatief van IVN in samenwerking met Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Het Drentse Landschap, IVN afdeling Westerveld en de provincie Drenthe.

Voor meer informatie: neem contact op met Dorinda Hijzeler, 06 80 07 06 94.

FOTO: ANDRÉ BRASSE

FOTO: MONIQUE PAS

FOTO: DORINDA HIJZELER

FOTO: RENATE SANDERS

Speelnatuur bezoekerscentrum Dwingelderveld vernieuwd

In het afgelopen najaar is de speelnatuur van OERRR bij het bezoekerscentrum vernieuwd. Op het moment van schrijven zijn diverse machines aan het werk om de paden uit te graven. Een van de meest in het oog springende veranderingen is namelijk de aanleg van een rolstoelpad waardoor de verschillende speelelementen voor iedereen bereikbaar worden. Denk aan de pomp, de waterplas, het wilgenhuttendorp en de uitkijkbult. Ook worden er diverse nieuwe vlonders en bruggetjes geplaatst. De speelnatuur is geopend tijdens openingsuren van het bezoekerscentrum en gratis toegankelijk voor leden van OERRR. Niet-leden betalen een kleine bijdrage.

Herstel vochtige heide voor klokjesgentiaan en heikikker

Op terreinen van Natuurmonumenten in het Dwingelderveld en het Holtingerveld zijn de afgelopen maanden delen van de vochtige heide hersteld. De werkzaamheden maken deel uit van de maatregelen voor natuurherstel in het kader van Natura 2000. Deze herstelmaatregelen worden verspreid over zes jaren uitgevoerd (2021-2027). Uiteraard wordt er buiten het broedseizoen gewerkt; het werk wordt gedaan in de maanden augustus tot en met februari. Door de spreiding in de tijd wordt de verstoring voor mens en dier zo veel mogelijk beperkt.

Een van de beschermde soorten waarvoor de maatregelen bedoeld zijn is de klokjesgentiaan. Deze plant groeit in open heide of veen met een beetje open en liefst licht zure bodem. Hierin kunnen de zaden goed kiemen. Daarom is de heide op verschillende plekken kleinschalig, voor een deel zelfs met de hand, geplagd om de heidebegroeiing wat 'opener' te maken en is een beetje extra kalk aangebracht om de verzuring tegen te gaan.

In de heide van het Holtingerveld is een aantal van de greppels gedicht die ooit zijn gegraven om hier turf te kunnen winnen. Hierdoor gaat de grondwaterstand omhoog en blijft er langer water in de vennen staan. Daarvan profiteren zeldzame diersoorten zoals witsnuitlibel en heikikker. Zeker in een droog voorjaar of droge zomer maakt het net het verschil voor de overleving van hun larven.

Jantsje Bijmholt met pensioen

Boswachters komen en gaan, net als de seizoenen. Niks bijzonder eigenlijk, maar bij sommige boswachters is het toch goed om er even bij stil te staan. Dat geldt zeker voor het vertrek van Jantsje Bijmholt. Want wie kent Jantsje niet? En als u haar al niet kent, maakt u vast geregeld gebruik van recreatieve voorzieningen die door haar zijn bedacht. Want nadat Jantsje jaren heeft gewerkt om het Buitencentrum in Appelscha groot te maken, heeft ze heel veel paden bedacht en aangelegd: de familiepaden op diverse plekken in de regio, thematische wandelingen zoals kabouterpaden en het Mammoetspoor Holtingerveld. Jantsje is namelijk een ster in het bedenken van activiteiten om de jeugd en mensen met een beperking de natuur in te krijgen.

Na alle huldigingen voor andere mensen en openingen van paden, kreeg ze bij haar afscheid als verrassing haar eigen Bij(m)holtbank. Een bank van holt (hout) met genoeg nestelmogelijkheden voor wilde bijen. De bank is te vinden op een van haar laatste creaties, de uitkijkheuvel in de Oude Willem naast het beleefftspad. We zullen haar inzet missen.

FOTO: STAATSBOSBEHEER

FOTO: LIESBETH KOEL

Verandering routes in en rond stille kern krijgt vorm

Geleidelijk aan worden er routes uit de 'stille kern' van het Drents-Friese Wold verplaatst naar de buitenkant. Omdat niet alles in één keer kan, worden er de komende jaren steeds een paar routes aangepakt. De eerste veranderingen zijn gemaakt bij de gele wandelroute bij de Oude Willem. Deze wandeling liep eerder altijd op de grens van bos en grasland. Een fijne plek om te wandelen, maar ook een plek waar reeën graag komen. Nu de route is verplaatst, met uitdagende kronkel-paadjes, zijn er veel positieve reacties én laten zich vaker reeën zien. Routes die ook snel aan de beurt komen zijn de ATB-route Diever/Smilde en de Olde Smildiger wandeling. Op boswachtersblog.nl van Staatsbosbeheer kunt u bij 'Drents-Friese Wold routeberichten' lezen welke routes zijn veranderd.

Activiteiten uitgelicht

Buitencentrum Drents-Friese Wold

zaterdag 18 december

Vollemaanwandeling

De vollemaanwandeling over het Aekingerzand is een van de succesnummers van het Buitencentrum. De gids weet boeiend te vertellen over het gebied en over de nachtelijke hemel. In het maanlicht lijkt het zand op te lichten.

Start bij de parkeerplaats Aekingerzand, tijd: 19.00-21.00 uur

woensdag 29 december

Kinderdoemiddag

Deze middag heeft als onderwerp 'vogels in de winter'. Welke vogels zie je nu in de tuin en hoe kun je ze helpen om goed de winter door te komen? We maken een lekkere vogelsnack.

Tijd: 13.30-15.30 uur

Bezoekerscentrum Dwingelderveld

zondag 19 december

Vollemaanwandeling

Een gids van Natuurmonumenten neemt je mee over het Dwingelderveld, dat bij volle maan nog mooier en mysterieuzer is dan overdag. Wie weet maak je kennis met de nachtdieren van het veld. De gids kan je er in ieder geval over vertellen.

Tijd: 16:00-18:00 uur; vooraf aanmelden via www.natuurmonumenten.nl

maandag 27 december en woensdag 5 januari

OERRR Natuurontdektocht

Ouders en kinderen struinen mee het bos in of de hei op. We zien wel wat er op ons pad komt. Misschien stuiten we op bijzondere diertjes, op modder, vruchten, bladeren, zand.... Alles is mogelijk en je mag alles vragen aan de boswachter.

Tijd: 14:00-15:30 uur; vooraf aanmelden via www.natuurmonumenten.nl

Buitencentrum Drents-Friese Wold
Terwisscha 6a
8426 SJ Appelscha
0516 - 464020

Bezoekerscentrum Dwingelderveld
Benderse 22
7963 RA Ruinen
0522 - 472951

Poort Holtingerveld
Van Helomaweg 14
7971 PX Havelte
0521 - 341222

Websites

www.np-drentsfriesewold.nl
www.np-dwingelderveld.nl
www.holtingerveld.nl
www.regionaalandschap-drenthe.nl

Twitter

@NationaalParkDF
@Dwingelderveld
@BCDwingelderveld

Facebook

www.facebook.com/gastherendfw
www.facebook.com/dwingelderveld

Instagram

[bezoekerscentrumdwingelderveld](https://www.instagram.com/bezoekerscentrumdwingelderveld)

Colofon

Redactie

Henk van den Brink (eindredactie),
Hans Dekker, Albert Henckel, Mariet
Keuning, Wirm Meijberg, Renate
Sanders, Hanna Schipper, Catrien
Scholten

Redactieadres

Secretariaat Regionaal Landschap,
Postbus 122, 9400 AC Assen
0592 - 36 55 55
dwingelderveld@drenthe.nl
drents-friese-wold@drenthe.nl

Grafische vormgeving

Provincie Drenthe

Fotografie

Hans Dekker, tenzij anders vermeld

Veldwijzer is een periodieke uitgave met nieuws en achtergronden van Nationaal Park Drents-Friese Wold, Nationaal Park Dwingelderveld en Oerlandschap Holtingerveld. Het blad verschijnt twee maal per jaar, wordt huis aan huis bezorgd rond de gebieden, en is verkrijgbaar in de bezoekerscentra van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.

© Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek 2021

Teksten van dit informatiebulletin mogen gebruikt worden voor niet-commerciële doeleinden, onder vermelding van de bron.